

НА ШЛЯХУ ПОШИРЕННЯ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розглянуто зміст і значення книжки «Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы».

Ключові слова: *«Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы», Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, духовність, спадщина В. О. Сухомлинського.*

Віддавна бібліотеки відігравали роль скарбниць людських знань і досягнень учених, сприяючи подальшому розвитку науки, освіти, мистецтва. У сучасних умовах призначення бібліотек значно розширилося, і нині вони не тільки є унікальними публічними зібраннями різноманітних рукописних і друкованих джерел із різних галузей знань, а й покликані створювати своїм користувачам модернізоване науково-пошукове й інформаційне середовище, забезпечуючи доступ до світового інформаційного простору.

Інтенсивний розвиток науки зумовив необхідність диференціації бібліотек й виокремлення так званих галузевих книгозбірень, які надають різноманітні бібліотечні послуги з вузької сфери знань.

До подібного різновиду бібліотек належить і Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, десятиріччя якої відзначили у 2009 р.

Нині вона є всеукраїнським галузевим науково-інформаційним центром, який поєднує академічну бібліотеку, науково-дослідну установу і книгозбірню загальнодержавного значення та задовольняє фахові потреби науковців і освітян нашої країни. Важливо зазначити, що, як стверджує директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, заслужений працівник культури України П. І. Рогова, бібліотека відіграла також своєрідну історичну роль в удосконаленні загальнонаціональної бібліотечної справи, адже об'єднала регіональні освітянські бібліотеки України в єдину систему, актуалізувавши їх діяльність як галузевих, тобто педагогічних, і посиливши їх суспільно-просвітницький вплив і можливості [2].

Наголосимо, що поряд із організацією науково-інформаційного забезпечення розвитку української педагогічної науки і практики, задоволення професійних інтересів і пошуків користувачів сфери освіти і у традиційний спосіб, і в електронній формі, поряд із координацією роботи всеукраїнської мережі бібліотек галузі, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського приділяє велику увагу й справі поширення і популяризації спадщини видатних

українських і зарубіжних педагогів. Йдеться про проведення тематичних круглих столів та презентацій нових видань, організацію книжкових виставок до ювілейних дат, видання корисних різноманітних ретро- і сучасних, у тому числі й біобібліографічних, покажчиків і науково-допоміжних видань.

Для істориків педагогіки особливо значущою є діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з вивчення й актуалізації творчої спадщини видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, чие ім'я з 2003 р. носить бібліотека. У руслі цього напрямку роботи відбулася важлива подія в житті освітян України – організована ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у жовтні 2009 р. у приміщенні Київського міського будинку вчителя презентація книги «Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» (далі – «Этюды...»).

Символічним є те, що саме на базі бібліотеки як публічної установи, яку Василь Олександрович вважав дзеркалом і джерелом духовної культури, створено фонд імені В. О. Сухомлинського з читальною залом, котрий постійно поповнюється новими друками з вітчизняної і зарубіжної сухомлиністики для створення ґрунтовної інформаційної бази і здійснення цілісного аналізу багатогранної спадщини всесвітньо відомого педагога.

У цьому контексті надзвичайно цінним поповненням фонду зокрема і сухомлиністики загалом стала книга «Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы», матеріали до якої протягом тривалого часу збирала спочатку дружина видатного педагога – Ганна Іванівна, а згодом і його донька – Ольга Василівна Сухомлинська, український вчений у галузі історії педагогіки, академік НАПН України. Вона – укладач видання, автор переднього слова, післямови, коментарів і передмов до розділів книги.

Визначаючи роль В. О. Сухомлинського в історії оновлення вітчизняної виховної парадигми другої половини ХХ ст., надзвичайно корисно проаналізувати і з сучасних позицій осмислити його новаторську позицію щодо обґрунтування системи освітньо-виховних цінностей, якою він заклав підвалини для запровадження важливих змін не лише в педагогіці, а й у житті тогочасного радянського соціуму.

У такому аспекті вважаємо «Этюды ...» важливим дороговказом на шляху неупередженого осягнення глибинних (часом – прихованих за кількома пластами міркувань) ідей педагога та що найголовніше – їх істотно важливих смислових нюансів, які уточнюють і роблять виразнішими проголошені ним виховні істини.

У книзі закумульовано листування (протягом 60-х років ХХ ст.) видатного Учителя з колегами, однодумцями та ідейними опонентами, спричинене гострою, ідеологічно забарвленою дискусією з приводу обговорення питань співвідношення у вихованні ролі колективу та особистості, значення емоційно-ціннісного компонента у педагогічному процесі, а головне – пов'язане зі спробою педагога визначити і обґрунтувати нові ціннісні вектори в тогочасній радянській педагогіці.

Листи В. О. Сухомлинського, відповіді на них, а також різні публічні відгуки на його міркування чергуються у виданні з розділами тієї праці, яка й викликала критичну і болісну для нього полеміку, що не вщухала і по його смерті – маємо на увазі педагогічні нариси «Этюды о коммунистическом воспитании» (1967). Використаний автором-укладачем О. В. Сухомлинською нетривіальний прийом наведення не цілісного тексту зазначеного твору, а його перемежовування з відповідним (у часі) листами й відповідями на них, з іншими опублікованими і неопублікованими статтями і доповідями В. О. Сухомлинського створює своєрідну атмосферу занурення у творчу лабораторію Василя Олександровича, у світ його думок і почуттів. Завдяки такому структуруванню текстів досягається поглиблене розуміння їх «з середини», герменевтичне «вчування» у їх зміст.

Додамо, що в «Этюдах...» фактично вперше здійснена книжна публікація найбільш дискусійних педагогічних роздумів В. Сухомлинського, які у 1967 р. публікувалися тільки окремими розділами у семи номерах радянського часопису «Народное образование».

У книзі «Этюды ...» також уміщено кілька архівних (з архівів родини педагога), не редагованих, без цензурних купюр рукописів статей видатного вченого і Учителя, які розкривають і уточнюють його суспільно-педагогічну концепцію.

Суттєвим доповненням для розуміння змісту й історичного контексту згаданої педагогічної полеміки, для усвідомлення величі Сухомлинського-Людини, яка продемонструвала своє безкомпромісне ставлення до усталених, здавалося б ідеологічно непорушних педагогічних канонів, є й включені до видання статті-роздуми з приводу ідей українського педагога представників різних гуманітарних галузей того періоду і наступного часу – письменників, журналістів, учителів, викладачів вишів, що публікувалися протягом майже 40 років.

Важливо зазначити, що книга «Этюды...» вирізняється оригінальною, багаторівневою структурою, яка разом із головною цінністю її змісту – автентичними працями В. О. Сухомлинського, документальними і архівними матеріалами, численними інформативно розлогими поясненнями автора-укладача сприяє якіснішому освоєнню системи педагогічних переконань педагога, допомагає відчутти подих епохи і биття сердець тодішніх і нинішніх учасників обговорення проблеми пріоритетів і цінностей у вихованні молоді. До того ж у виданні вміщено повні (автентичні) і відредаговані (та з купюрами) варіанти статей педагога, ознайомлення з якими, і особливо їх зіставлення, дає точніше уявлення про реальну позицію В. О. Сухомлинського, про те, що у його творах викреслювалося і доопрацьовувалося цензурою доби, про те, які політико-ідеологічні причини обмежували злет його творчих думок, але все ж не змогли цей злет зупинити.

Представлені відповідно до перебігу подій, пов'язаних з педагогічною дискусією (1967–2000 рр.), матеріали видання, на нашу думку, всебічно і неупереджено відображають складну боротьбу ідей, змагання творчості і

консервативно-конформістського підходу. Ще одним здобутком видання вважаємо створення автором-укладачем за допомогою дібраних текстів панорамної картини трансформації освітньо-виховної парадигми колективного виховання і зародження конфігурації нової парадигми – особистісно орієнтованої педагогіки, провісником якої став В. О. Сухомлинський.

Відомо, що політична система СРСР визнавала і звеличувала Учителя з Кіровоградщини як непересічного педагога доти, поки він не вийшов на рівень обґрунтування необхідності зміни ціннісних орієнтацій у вихованні, що панували в той історичний період. І хоча Василь Олександрович відстоював свою позицію, залишаючись вірним ідеалам комуністичного прийдешнього, йому не пробачили «замах» на основи радянської педагогічної ідеології чи бодай сумніви у її абсолютній доцільності. Саме на захист комуністичних цінностей підняли свій голос ті коментатори ідей В. О. Сухомлинського, які не приймали проголошеного ним пріоритету гуманістичних цінностей, тобто загальнолюдських, які опоненти називали «абстрактними». І хоча Василь Олександрович і теоретично, і прикладами зі свого успішного педагогічного досвіду обґрунтовував необхідність перенести увагу в радянській педагогіці на Людину, на ширше застосування індивідуальних засобів впливу на конкретну особистість з урахуванням саме її притаманних особливостей, не всі захотіли його почути і зрозуміти.

На наше переконання, у праці «Этюды о коммунистическом воспитании» В. О. Сухомлинський найбільш повно і послідовно сформулював своє оригінальне бачення шляхів переорієнтації радянського виховання у русло справді гуманного підходу до соціалізації дитини, оприлюднив своєрідний погляд на систему ціннісних орієнтирів та вимірів. Користуючись зібраними у книжці «Этюды ...» матеріалами, спробуємо лише на їх основі, як квінтесенції задумів видатного педагога, розкрити обстоювану ним систему освітньо-виховних цінностей.

Поділяючи у найзагальнішому вигляді сукупність цінностей на дві головні групи – цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні) (за В. Ядовим), стверджуємо, що зі статей В. О. Сухомлинського, з його листів і текстів «Этюдів ...» викристалізується висновок – для українського педагога термінальною цінністю або цінністю-метою безперечно була людина-особистість, а термінальною якістю особистості проголошувалося широке, інтегроване поняття людяності.

Василь Олександрович визнавав практичну доцільність так званої «парної педагогіки», що на той час офіційно була зведена нанівець, прагнув відстояти її право на життя, бо вважав, що саме так побудований виховний вплив на особистість дитини набуде все більшої ваги, і в цьому педагог вбачав і визначав тенденцію розвитку життя в соціалістичному суспільстві.

У неопублікованому рукописі «Наша добрая семья (Записки пионервожатого)», зміст якого перегукується з ідеями, висловленими В. О. Сухомлинським у працях «Сердце отдаю детям» і «Этюды о коммунистическом воспитании», педагог стверджував: «Мистецтво індивідуального впливу на люди-

ну набуває з кожним роком все більшої ролі. ... все ширшим стає той особистий духовний світ людини, в який ніхто не має права втручатися, тим більше колектив» [5, с. 32]. Продовжуючи свою думку, павлицький Учитель ясно і чітко наголосив, що «першою і найголовнішою метою комуністичного виховання є Людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце, золоті руки, її особисте щастя».

У цьому педагогічному кредо, що відображає, здавалося б, цілком умотивований і конкретний перелік тих характеристик, які мали б бути притаманними Справжній Людині за В. О. Сухомлинським, кредо, що повністю узгоджується з канонічними універсальними загальнолюдськими цінностями, фактично всі позиції викликали незгоду і критику захисників засад комуністичного виховання. Людина, виокремлена з контексту колективу, а тим більше розглядувана у позакласовому вимірі, як самоцінна особистість, не сприймалася як цінність суспільна [5, с. 78].

Гострої інвективи у радянській офіційній педагогіці зазнала і визначена В. О. Сухомлинським термінальна якість особистості – людяність, для характеристики якої опоненти дібрали епітети «гуманне поняття», «міфічна, безкласова» [5, с. 77], тоді як Василь Олександрович тлумачив її у значенні «міцного морального стрижня» [5, с. 38], що мав становити основу людини комуністичного суспільства.

Серед цінностей-засобів, представлених у працях педагога, найбільш інтегрованими вважаємо поняття духовність і творчість. У сучасній гуманітарній думці багатогранне поняття духовності тлумачиться по-різному. У сукупності його характеристик є такі:

- родова характеристика людини як специфічна здатність до ціннісно-смыслового усвідомлення світу;
- особистісна характеристика окремого індивіда;
- нормативний ідеал духовності (у межах нормативної модальності), який не є сталим, має конкретно-історичний і соціокультурний характер;
- якісна характеристика певного соціуму в цілому [3].

Аналіз спадщини В. О. Сухомлинського дає підстави стверджувати, що він розглядав категорію духовності фактично у трьох вимірах: як родову характеристику людини, як особистісну характеристику конкретного індивіда і як нормативний морально-етичний ідеал. Отже, учений-педагог усвідомлював і відобразив багатовимірність цієї ціннісної категорії, що окреслює специфіку людського способу буття у світі. Він трактує духовність особистості як її ціннісно-смыслову форму, яка визначає змістову наповненість людини і утворює засади її мотиваційної сфери, тобто духовність за В. О. Сухомлинським постає уособленим, складним, індивідуальним аналогом реального світу.

Іншим значущим відтінком аксіологічного вибору В. О. Сухомлинського вважаємо акцентування уваги на тому, що ставлення людини до життя визначається смыслом, який може бути досягнутим не тільки розумом, а й усіма глибинами людського духу, насамперед через почуттєво-емоційну сферу.

Не применшуючи значення інтелектуального зростання школярів, важливості їхнього розумового розвитку, Василь Олександрович першим у радянській педагогіці переніс акцент з пріоритету успішності навчання учнів на пріоритет творення їхнього духовного світу, він «... мораль, етику взяв за основу духовного життя дитини, інтелектуальний, фізичний розвиток, трудове й естетичне виховання поставив у пряму залежність від ціннісних орієнтацій, ціннісного світосприйняття, як корінь духовності взагалі. Він проголосив найвищою цінністю виховання дитини її унікальність та неповторність, побудував усю навчально-виховну роботу на емоційно-моральних, естетичних імперативах та цінностях, виступив за авторитет учителя, а не за його авторитарність, увів у педагогічну науку і шкільну практику такі цінності, як совість, сором, любов, терпимість, співчуття, співпереживання, повага, шана, обов'язок, свобода тощо» [4, с. 7].

У своїх роздумах про виховання В. О. Сухомлинський зміг вийти з тенет панівної матеріалістичної доктрини і піднятися до вершини більш універсального тлумачення смислу буття людини – до визнання невичерпності людського світу. Дійшовши висновку, що наука у своїх можливостях не всесильна і що людське існування значно багатше у реальних виявах, ніж їх раціональна реконструкція, Василь Олександрович визначив: «Чим значніше місце у житті людини займає інтелект, ... тим важливіше для його всебічного розвитку культура почуттів. ...Емоційне безкультур'я освіченої людини – таке саме зло, як й інтелектуальне невігластво» [5, с. 42].

Усвідомлення обмеженості можливостей раціоналістичного світосприйняття у поєднанні з почуттєво-ціннісним підходом В. О. Сухомлинського до визначення основ виховання сприяли створенню напруженого драматизму у стосунках Учитель – радянське суспільство.

Його позиція була сміливо новаторською і не узгоджувалася з генеральним напрямом розвитку радянської педагогіки, де пріоритет надавався інтелектуально-раціональній складовій навчально-виховного процесу. У статті «Годы отрочества – второе рождение» (1966), яку О. В. Сухомлинська характеризує як працю зрілого педагога, вміщено такі міркування: «Найвищим двигуном людської поведінки є переконаність – «цар у голові», збагачена досвідом і моральними цінностями.

Однак все це оволодіває свідомістю вихованця лише тоді, коли крім розуміння добра і зла, крім логічного аналізу – що добре і що погано, у душі живе почуття, переживання добра і зла. «Цар у голові» стає могутнім керманічем лише у тому випадку, якщо, спілкуючись з людьми, відчуваючи себе активним учасником людських стосунків, людина переживає добро і зло, хороше і погане поза своєю особою, як хороше і погане у самому собі» [5, с. 26].

На думку вчених доби постмодерну, у науково-раціоналістичній світоглядній системі координат людського існування, започаткованій Р. Декартом, під поступову руйнацію підпало поняття «величини почуттєвих розмірів», водночас поволі відбувалася абсолютизація інтелектуальної сфери і ді-

яльності. У ХХ ст. стався піковий прояв впливу свідомісно-раціоналізованої цивілізації на устрій внутрішнього світу людини [1, с. 31]. Тоді ж склалися умови, за яких науку – одну з найвищих людських цінностей – привчилися підпорядковувати ідеологічно, політично або фінансово. Вже після Другої світової війни західні науковці почали констатувати і обґрунтовувати явища кризового стану людського суспільства – девальвація ціннісних орієнтирів, тотальне відчуження, моральна глухота, крах ідеалів. Тоді в СРСР офіційно стверджувалося, що антропологічна криза – це явище, характерне для капіталістичних країн, а держави соціалістичного табору не переживають подібних проблем. Як показало життя, втрата життєсмислів, знедуховлення не минули і їх.

У підсумку зазначимо, що педагог фактично ототожнював багаторівневе за змістом поняття духовності з категорією щастя у сенсі розгляду їх як ціннісних вершин особистісного мікрокосму людини. Всупереч усталеному курсу на колективне щастя педагог обстоював своє переконання – щастя колективу неможливе, якщо не буде щасливою кожна людина, «а особисте щастя – це річ виключно складна, створюється не лише у колективі. Багатство індивідуального світу, повнота особистого духовного життя, розкриття, розквіт здібностей, таланту, покликання, особистий успіх у творчій праці, задоволення невичерпної потреби людини в людині, любов, дружба, повторення себе в дітях – ось що таке особисте щастя...» [5, с. 72].

Порівняно з проголошуваним у 60-ті роки офіційною педагогікою актуальним питання всебічного дослідження теорії колективу, В. О. Сухомлинський робив акцент на необхідності вивчати духовний світ особистості і духовне багатство колективу. Враховуючи процеси, що вже зароджувалися у житті суспільства і сприяли розвитку духовного життя особистості, у неопублікованій статті «Не топтатися на місці!», що вперше представлена в «Етюдах ...» за архівним рукописом, педагог із десяти висунутих провідних завдань теорії педагогіки шість пов'язав безпосередньо з проблемами особистості і одухотворення колективного життя.

Поділяючи переконання, що суть і значущість наукового пошуку асоціюється з виходом дослідника за межі існуючого стереотипу або норми міркування й дії, наголосимо: новаторський внесок В. О. Сухомлинського у вітчизняну педагогіку полягає насамперед у зламі практики слідування педагогічним авторитетам і у прикладі безкомпромісного прагнення істини, в оновленні ціннісних векторів розвитку підростаючого покоління, у розробці конкретних шляхів творчої самореалізації кожної особистості, що у сукупності і забезпечило педагогу світове визнання.

Вивчення нередукованої спадщини Василя Олександровича, істотно важливим доповненням до якої вважаємо видання «Етюди о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы», не лише дає змогу осмислити здобутки педагога в теоретичному осягненні реальних життєвих і педагогічних процесів на конкретному відтинку історії України, а й глибше зрозуміти неозначеність ціннісних орієнтацій у людському досвіді.

Література

1. *Гордієнко, А. Т.* Аксіологічна драма ХХ ст. / А. Т. Гордієнко // Ціннісні орієнтації: аналіз соціально-філософських концепцій заходу 80–90-х років. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 5–46.
2. *Рогова, П. І.* Мріємо перетворити бібліотеку на модерний всеукраїнський науково-інформаційний, освітній і культурний центр / П. І. Рогова // Пед. газ. – 2009. – Груд. (№ 12). – С. 4–5.
3. *Степаненко, І. В.* Методологічна функція поняття «Духовність» / І. В. Степаненко // Практ. філософія. – 2003. – № 3. – С. 41–47.
4. *Сухомлинська, О.* Цінності в історії розвитку школи в Україні / О. Сухомлинська // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за ред. О. Сухомлинської. – К., 1998. – С. 3–8.
5. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы : науч.-популяр. изд. / сост., предисл., послесл., коммент., вступ. к частям кн. О. В. Сухомлинской. – Х. : Акта, 2008. – 432 с.